WORLD CONFERENCE ON STUDENT - CENTERED LEARNING APPROACHES

QO‘CHQOR NORQOBIL HIKOYALARIDAGI BARQAROR BIRIKMALARNING LINGVISTIK TAHLILI

Toshkent Kimyo xalqaro Universiteti, Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasi o'qituvchisi Normuminov Laziz Yuldosh o'g'li.

Annotatsiya. Ushbu tezisda Qo‘chqor Norqobil hikoyalarini lingvistik jihatdan o‘rganishda barqaror birikmalarning semantik, grammatik va uslubiy xususiyatlari yoritiladi. Frazeologik birliklarning yaxlit ma’no ifodalashi, nutqning obrazliligini oshirishi, qahramonlarning xarakteri va ruhiy holatini ochishdagi vazifalari tahlil qilinadi. Shuningdek, barqaror birikmalarni tasniflashda kontekstning ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Qo‘chqor Norqobil, hikoya, frazeologizm, barqaror birikma, semantika, lingvistika, uslubiyat, kontekst, obrazlilik.

Tilning lug‘aviy tarkibi faqat alohida so‘zlardan iborat emas. Unda tarkibi va qo‘llanishi jihatidan turg‘unlashgan, yaxlit ma’no ifodalovchi barqaror birikmalar ham muhim o‘rin egallaydi. Bunday birliklar xalqning uzoq tarixiy tajribasi, kundalik muloqoti va obrazli tafakkuri asosida shakllangan. Ular fikrni ixcham ifodalash bilan birga, nutqqa ta’sirchanlik va emotsional bo‘yoq bag‘ishlaydi.

Badiiy adabiyotda barqaror birikmalardan foydalanish yozuvchining individual uslubini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi. Qo‘chqor Norqobil hikoyalarini lingvistik jihatdan tahlil qilishda ham frazeologik birliklarning matndagi o‘rni, ma’no xususiyatlari va badiiy vazifalariga e’tibor qaratish mumkin. Bunday tahlil yozuvchi nasrining til xususiyatlarini, xalqona nutq shakllarining qo‘llanishini hamda til vositalari yordamida obraz yaratish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Barqaror birikmalarning asosiy belgilaridan biri ularning yaxlit ma’no anglatishidir. Birikma tarkibidagi so‘zlar alohida ma’noga ega bo‘lsa-da, umumiy mazmun ko‘pincha ko‘chma ma’no asosida shakllanadi. Masalan, o‘zbek tilidagi

“ko‘ngli tog‘dek ko‘tarilmoq”, “yuz o‘girmoq”, “ko‘z yumoq” kabi birliklar turli ruhiy holatlar va munosabatlarni obrazli ifodalaydi. Bunda birikmaning ma’nosi uni tashkil etgan so‘zlarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’nosidan kengroq bo‘lishi mumkin.

Frazeologik birliklarni tahlil qilishda semantik xususiyat muhim o‘rin tutadi. Semantik tahlil birikmaning lug‘aviy mazmunini, ko‘chma ma’nosini va muayyan kontekstda yuzaga keladigan qo‘shimcha ma’nolarini aniqlashga yordam beradi. Masalan, “ko‘z yumoq” birikmasi ayrim vaziyatlarda vafot etishni, boshqa holatlarda esa biror kamchilikni ko‘rmaganga olishni anglatishi mumkin. Demak, birikmaning aniq ma’nosi matndagi vaziyat va nutqiy maqsad bilan belgilanadi.

Qo‘chqor Norqobil hikoyalarining tilini o‘rganishda frazeologik birliklarni kontekstdan ajratib tahlil qilish yetarli emas. Birikmaning qahramon nutqida yoki muallif bayonida ishlatilgani, uning qanday vaziyatda qo‘llangani va boshqa so‘zlar bilan qanday munosabatga kirishgani hisobga olinishi kerak. Ana shunda uning nafaqat lug‘aviy, balki badiiy vazifasini ham aniqlash mumkin bo‘ladi.

Barqaror birikmalarning grammatik xususiyatlari ham alohida e’tiborga loyiq. Ular gap tarkibida turli sintaktik vazifalarni bajarishi mumkin. Ayrim frazeologizmlar kesim vazifasida kelib, qahramonning holati yoki harakatini ifodalaydi. Boshqalari esa aniqlovchi yoki holga xos ma’nolarni yuzaga chiqarishi mumkin. Birikma tarkibidagi so‘zlar grammatik jihatdan o‘zgarishi mumkin bo‘lsa-da, uning umumiy ma’nosi va asosiy tarkibiy tuzilishi nisbatan barqaror saqlanadi.

Frazeologik birliklarning uslubiy imkoniyatlari badiiy nasrda ayniqsa yaqqol ko‘rinadi. Yozuvchi ular orqali qahramonning ichki kechinmalarini batafsil izohlamasdan ham o‘quvchiga yetkazishi mumkin. Masalan, “ko‘ngli og‘rimoq” iborasi ranjish va ruhiy iztirobni, “bosh egmoq” esa kontekstga qarab hurmat, itoat yoki mag‘lubiyatni anglatishi mumkin. Bunday birliklar matnning emotsional ta’sirini oshiradi va tasvirni jonlantiradi.

Barqaror birikmalar personaj nutqini individuallashtirishga ham xizmat qiladi. Qahramonning xalqona iboralardan foydalanishi uning ijtimoiy muhiti, tarbiyasi, yoshi yoki dunyoqarashi haqida tasavvur hosil qilishi mumkin. Dialoglarda qo‘llangan frazeologizmlar personajlar o‘rtasidagi yaqinlik, ziddiyat, hurmat yoki norozilikni ifodalashga yordam beradi. Shu jihatdan frazeologik birliklar faqat lug‘aviy vosita emas, balki xarakter yaratishning ham muhim usulidir.

Lingvistik tahlilda barqaror birikmalarni mavzuviy guruhlarga ajratish ham maqsadga muvofiq. Ularni insonning hissiy holatini ifodalovchi, shaxslararo munosabatlarni aks ettiruvchi, axloqiy baho bildiruvchi, mehnat va hayotiy tajriba bilan bog‘liq birliklar kabi guruhlarga tasniflash mumkin. Bunday yondashuv matndagi frazeologik vositalarning ma’no ko‘lamini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, tasnif muallif hikoyalarining real matni asosida amalga oshirilishi, misollar manbasi aniq ko‘rsatilishi lozim.

Barqaror birikmalarni tahlil qilishda frazeologizm va erkin so‘z birikmasi o‘rtasidagi farqni hisobga olish zarur. Har qanday ko‘chma ma’noli ifoda ham avtomatik ravishda frazeologik birlik hisoblanmaydi. Birikmaning turg‘unligi, til jamoasida tayyor birlik sifatida qo‘llanishi va yaxlit ma’no anglatishi uning frazeologik xususiyatlarini belgilovchi asosiy mezonlardandir. Shuning uchun ilmiy tahlilda izohli va frazeologik lug‘atlardan foydalanish, birliklarning shakli hamda ma’nosini qiyoslash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, Qo‘chqor Norqobil hikoyalaridagi barqaror birikmalarni lingvistik jihatdan o‘rganish yozuvchining til mahorati va badiiy tasvir vositalarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Frazeologizmlar matnning semantik mazmunini boyitadi, qahramonlarning ruhiy holatini ifodalaydi va nutqning obrazliligini kuchaytiradi. Ularning vazifasini to‘liq ochish uchun semantik, grammatik, uslubiy va kontekstual tahlilni o‘zaro uyg‘unlashtirish lozim. Muallif hikoyalaridan olingan aniq

misollar asosida olib boriladigan tadqiqot o‘zbek badiiy nasrining frazeologik xususiyatlarini yanada teranroq yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi.
3. Yo‘ldoshev B. O‘zbek frazeologiyasi va frazeografiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti. – Samarqand.
4. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996.
5. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке.
6. Qo‘chqor Norqobil. Hikoyalar to‘plamlari. – Foydalanilgan nashrning bibliografik ma’lumotlari asosida aniqlashtiriladi.